

"americký sen", ale skutečně vytvořit most mezi stále sofistikovanějšími komparativními analýzami sociální mobility na jedné straně a analýzami stratifikačních procesů, kde komparativní strategie zatím absentuje.

Na adresu H & H bych vyslovil přání, aby se přeci jen pokusili nalézt více pochopení pro teoretické argumenty Eriksona a Goldthorpa a tím i pro evropské vidění významu tříd v historii i současnosti evropských společností. A konečně bych si přál, aby svoje přesvědčení o nutnosti zkoumat otázku, kdo dosáhl či nedosáhl nějaké pozice, ale hlavně, proč k tomu došlo nebo nedošlo, formulovali jako pozitivní výzvu těm evropským sociologům, kteří jsou připraveni na ni pozitivně reagovat. Jsem přesvědčen, že jich není málo a že by se nemuseli nutně cítit v zajetí 'amerického snu'.

Petr Matějů

Gordon Marshall, David Rose, Howard Newby, Carolyn Vogler

Social Class in Modern Britain

London, Unwin Hyman Ltd. 1988, 314 s.

Spor o třídní analýzu a její relevanci vyspělé kapitalistické společnosti se vede již od konce druhé světové války. Zdá se, jak na to také poukazují autoři recenzované knihy, že množství a váha argumentů pro a proti existenci tříd ve vyspělém kapitalismu souvisí s hospodářským cyklem.

Koncem šedesátých let, v návaznosti na poválečný boom, vzniká řada koncepcí postindustriální společnosti, k jejímž hlavním rysům podle těchto teorií patří sociální struktura odvíjející se od výkonu jednotlivce (tzv. meritokratická společnost) a zánik tříd. Zdůrazňuje se význam růstu početnosti středních tříd, hovoří se o zburžoaznění dělnické třídy, všeobecném úniku do soukromí a k rodinnému životu na úkor kolektivismu, o rozvolnění vazeb mezi třídním postavením a volebním chováním, zániku třídního vědomí apod. Dokonce i někteří levicoví sociologové dali dělnické třídě své sbohem.¹

Recese let sedmdesátých a osmdesátých přináší oživení třídní interpretace sociální struktury. Hovoří se o proletarizaci části střední třídy a tendenci kapitalistické společnosti k polarizaci, o segmentaci trhu práce umožňující snazší vykořisťování proletarizovaných vrstev, zároveň je výkonová společnost charakterizována jako mýtus, podobně jako meritokratická role vzdělání. Neadekvátnost třídní analýzy současnému vyspělému kapitalismu je tak dnes spíše zdůvodňována pluralitním charakterem současné (tzv. postmoderní) etapy vývoje

¹ Viz např. A. Gorz (1982), *Farewell to the Working Class*, London: Pluto Press. (překlad z francouzštiny).

kapitalismu, přesunem zájmu obyvatelstva k tzv. postmateriálním hodnotám apod.,² přičemž zastánců třídního pohledu na sociální strukturu v posledních letech nijak výrazně neubývá.

S určitým zjednodušením lze říci, že práce věnované třídní struktuře jsou ve své většině povytce teoretické a pokud využívají empirických údajů, pak spíše pro ilustraci. Světlou výjimku v tomto směru představují J. H. Goldthorpe a E. O. Wright, kteří své koncepte třídní struktury vyspělé kapitalistické společnosti operacionalizovali pro potřeby empirického výzkumu.³ Zhruba od konce sedmdesátých let své závěry prověřují také na datech mezinárodních srovnávacích výzkumů. Jednoho z nich, iniciovaného Wrightem, se pod vedením G. Marshalla účastnila skupina sociologů z britské univerzity v Essexu.

Údajů o britské populaci, které takto získali, dále využili pro srovnání Wrightovy a Goldthorpovy koncepte třídní analýzy. Svě poznatky a závěry zasazené do obecnějšího rámce diskusí, které se v posledních letech o třídní struktuře soudobého kapitalismu vedou, shrnuli v recenzované práci.

V deseti kapitolách si položili pět základních otázek: 1. Lze sociální strukturu současné Británie charakterizovat jako třídní a pokud ano, je adekvátnějším nástrojem její analýzy Goldthorpova, nebo Wrightova koncepte? 2. Lze souhlasit s Goldthorpovým tzv. konvenčním přístupem⁴ k třídní analýze, jenž s poukazem na to, že její jednotkou je rodina a nikoli individuum, odhlíží od třídního postavení žen? 3. Lze v současných vyspělých kapitalistických zemích pozorovat proletarizaci a odtud dichotomizaci třídní struktury? 4. Lze v uvažovaných společnostech hovořit o existenci třídního vědomí, jakožto předpokladu kolektivní akce? 5. Do jaké míry je reálný třídní konflikt?

V odpověď na tyto otázky dospěl Marshall se svým kolektivem k následujícím závěrům:

1. Velká Británie je i v poválečném období společností třídní, přičemž pro její studium je vhodnější neo-weberiánský (Goldthorpův) přístup než neo-marxistický (Wrightův).
2. Pokud jde o jednotku třídní analýzy, nelze s Goldthorpem bezvýhradně souhlasit. Zejména je-li ústředním bodem třídní analýzy sociální mobilita, s čímž se Marshallův tým ztotožňuje, je třeba vést v patrnosti fakt, že rozmísťování lidí do jednotlivých třídních pozic v čase je silně podmíněno jejich pohlavím, takže kariéry (a odtud životní šance) mužů nejsou vysvětlitelné, pokud nejsou vztaženy k segregaci dělby práce mužů a žen. Ta totiž vede k tomu, že mobilitní šance mužů jsou ve srovnání s šancemi žen zaujímavějších v třídní struktuře srovnatelná místa větší, dále k tomu, že muži lépe zhodnocují své formální vzdělání a ve

²) Viz např. T. N. Clark a S. M. Lipset (1991), "Are Social Classes Dying?," *International Sociology* 6: 397-410.

³) Viz zejména J. Goldthorpe et al. (1980), *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*, Oxford: Oxford University Press, E. O. Wright (1985), *Classes*, London: Verso. Recenzováno v Sociologickém časopise 27 (1991): 379-383.

⁴) O diskusí na toto téma viz I. Hradecká (1991), "Stratifikace a ženy" a N. Stockman (1991), "Společenské třídy a manželství", obojí in *Sociologický časopis* 27: 346-379.

všech třídních pozicích je jejich tržní i pracovní situace příhodnější než situace žen. "Do jednotlivých pozic v třídní struktuře nejsou distribuováni 'sociální aktéři', ale muži a ženy. (...) Společenské třídy se neskládají buď z individuí, nebo z rodin, ale z individuí žijících v rodinách" (s. 85). Třídní analýzu je tak třeba vést v obou rovinách, tj. vést v patrnosti fakt, že ženy mají omezený přístup k ekonomické a politické moci, což ovlivňuje reprodukci třídní struktury.

3. Je třeba souhlasit s Goldthorpem, že k proletarizaci v soudobé kapitalistické společnosti nedochází, neboť pravděpodobnost mobilního sestupu obecně klesá. Různé případové studie na téma proletarizace kancelářských pracovních míst a některých dalších skupin profesí (ve smyslu dequalifikace, fragmentace a rutinizace jednotlivých úkonů) nelze zobecňovat. Proletarizace je makrostrukturní jev, který je třeba také v rámci makrostruktury sledovat. Wrightova polarizační vize současné kapitalistické společnosti je artefaktem jeho operacionalizace tříd. Systematická degradace práce je marxistický mýtus.

4. Skupinové zájmy a privatismus dělníků, na něž se při popírání významu tříd pro vyspělou kapitalistickou společnost odkazuje, není ničím typickým pro dnešní situaci. Představa o solidární dělnické třídě minulosti a dnešní roztržštěné a sobecké je iluzorní. Rodina a svého druhu privatismus měl pro dělníky vždy velký význam. Je pravda, že v nejobecnějším smyslu se oddanost třídní organizaci zdá být dnes spíše instrumentální než expresivní. Lze to však chápat jako výsledek realistického zhodnocení dosavadní zkušenosti, jako výraz určitého "poučeného fatalismu". "Tento 'poučený fatalismus' se odráží v otevřeném cynismu vůči *stranické* politice. *Třídní* politika zdaleka není vyčerpána" (s. 267, podtrženo v originále). Obzvlášť cyničtí jsou lidé ve vztahu k činnosti politických stran. Ztráta pocitu, že mohou situaci ovlivnit, vede u průměrného člověka k instrumentalismu. Nicméně, společenská třída patří v Británii i nadále mezi důležité pojmy kolektivní identity. Významné rozdíly ve sdílených přesvědčeních a hodnotách jsou daleko zřetelněji strukturovány třídními než jinými zdroji rozdílů. To však neznamená, že nerovnosti v Británii lze na třídní difference redukovat.

5. Ačkoli řada empirických evidencí včetně těch, které jsou prezentovány v recenzované práci, se zdá podporovat liberální interpretaci vývoje, vylučující třídní konflikt, jde o podporu jen zdánlivou. Pozorované absolutní trendy je třeba doplnit relativními údaji, tj. o relativní mobilitu, která je v poválečném období stabilní, a o relativní třídní zakotvenost volebního chování, jíž se zevrubně věnoval A. Heath se svým kolektivem⁵ a ukázal, že volební chování i nadále souvisí s třídním postavením. (V této souvislosti se lze pozastavit nad tím, proč autoři tento relativizující pohled, s nímž lze jen souhlasit, neuplatnili také v úvahách o tendenci k proletarizaci rutinních nemanuálních pracovníků.)

Nelze však souhlasit ani s marxistickou vizí nevyhnutelnosti třídního konfliktu. Jinými slovy, zastánci obou směrů se mýlí, ba dokonce z hlediska své logiky tyto směry konvergují, neboť shodně vykazují sklon k implicitnímu historismu, tj. k tendenci nazírat současné události jako součást predeterminovaného

⁵) Viz zejména A. Heath et al. (1985), *How Britain Votes*, Oxford: Pergamon.

dlouhodobého historického trendu. V pozadí jejich závěrů je pak spíše přání než kritická interpretace empirických dat. Lidé nejsou pouhými nositeli třídních vztahů, které "automaticky plodí" jejich vědomí a odtud jednání.

Pokud jde o koncept třídního vědomí, nelze tedy podle Marshallova názoru souhlasit ani s Goldthorpem ani s Wrightem. Pro sociální jednání má význam "definice situace", tj. obecný rámec, v němž se toto jednání odehrává. K třídnímu konfliktu ve vyspělé kapitalistické společnosti dojít může, nejde však o fatální nutnost.

Z uvedeného je snad dostatečně zřejmé, že problémy a otázky třídní analýzy jsou v práci rozebrány do značné šíře, která však nikterak neubrala na hloubce pohledu. Pro detailní analýzu všech problémů, které jsou v práci rozebrány, zde není dostatek prostoru. Omezím se proto na dva problémy, z nichž prvním je porovnání Goldthorpyovy koncepce s Wrightovou, a druhým třídní vědomí.

Analýza je zahájena pohřichu mechanickým srovnáním Goldthorpyova a Wrightova "třídního schématu" (operacionalizace třídní struktury).

V prvním kroku jsou uvedená schémata konfrontována pomocí třídění druhého stupně, kde řádkovou proměnnou je Goldthorpyova operacionalizace a sloupcovou Wrightova. Na základě takto vzniklé tabulky zjistili autoři zhruba toto: Uvažujeme-li v trojtřídním schématu, tj. pouze vyšší, střední a dělnickou třídu, kongruentně se v obou schématech zařadí pouze zhruba 50 % dotázaných. Většinu inkongruentně zařazených respondentů představují dvě skupiny. Jsou to jednak ti, kdo podle Wrighta spadají do řad proletariátu a podle Goldthorpya tvoří jednu z mezilehlých (intermediate), případně servisní třídu. Druhou skupinu naopak tvoří ti, kdo jsou Goldthorpem řazeni do dělnické třídy a Wrightem do skupin, jejichž postavení v třídní struktuře je rozporné. V obou případech jde především o tzv. rutinní nemanuální pracovníky.

Dělnickou třídu v Goldthorpyově pojetí tvoří totiž výlučně manuální pracovníci, zatímco u Wrighta do ní spadají i někteří rutinní nemanuální pracovníci. Jedním z definičních znaků proletariátu je ve Wrightově schématu úplná absence "autonomie v práci". Tato autonomie je navíc v daném výzkumu "měřena" subjektivní výpovědí respondentů, tj. odpověďmi na otázky typu: "Umožňuje Vám Vaše zaměstnání navrhovat a plánovat důležité aspekty Vaší práce? Pokud ano, je to Vaše vlastní iniciativa, nebo se to od vás přímo vyžaduje? Rozhodujete o objemu a rychlosti své práce Vy sám?" apod. Protože odpovědi na tyto otázky velmi často vypovídají spíše o respondentovi a jeho subjektivním vnímání vlastního postavení než o místě, které zastává, dochází někdy až k absurditám, kdy například učitel, který je na základě Goldthorpyova schématu zařazen do servisní třídy, je podle Wrightovy "indikace" zařazen do třídy dělnické (nikoho neřídí a podle svých slov postrádá v práci sebemenší autonomii).

Detailnost srovnání Goldthorpyovy a Wrightovy operacionalizace tříd vyznívá až trochu zlomyslně ("výpisy" údajů o jednotlivých respondentech) a táhne se celou první polovinou knihy, vždy ve vztahu k diskutovanému problému. Tak například, v kapitolách věnovaných otázce místa žen v třídní struktuře je věnována úvaha zařazení zdravotních sester, které byly podle Wrightova schématu zařazeny spolu

s např. veterináři, farmaceuty, terapeuty, ortopedy apod. mezi odborníky v řídicím postavení, protože tazatelům sdělily, že se musí samostatně a odpovědně rozhodovat.

Ačkoli se na základě studia Goldthorpových a Wrightových prací rovněž kloním spíše na stranu Goldthorpa, takto prezentované hodnocení Wrightova schématu mi připadá trochu nefér. V původním výzkumu, v němž prostřednictvím svého schématu Wright srovnával třídní strukturu ve Spojených státech a Švédsku, opřel (jak tvrdí) "měření" autonomie v práci o hodnocení jednotlivých pracovních míst třemi nezávislými skupinami posuzovatelů. Chápe tedy "autonomii" jako objektivní a objektivně měřitelnou charakteristiku pracovního místa.

Teoreticky je tak možné, že řada inkongruencí zjištěných Marshallovým týmem jde spíše na vrub nedostatků v "měření". Představuji si, že vzhledem k finančním omezením byly "objektivní" posudky nezávislých skupin posuzovatelů nahrazeny subjektivním odhadem respondentů, což je zcela určitě "o něčem jiném" a je otázka, zda se raději na tuto dimenzi třídního postavení nemělo rezignovat. Kritiku tohoto druhu bych považovala za zcela oprávněnou. Uvažované koncepce však v tomto případě byly "testovány" především z hlediska technického, méně již z hlediska vhodnosti operacionalizace a už vůbec ne z hlediska teoretického. To, že autonomie v zaměstnání je třídnímu postavení irelevantní, nebylo dokázáno ani empiricky ani teoreticky.

Pokud jde o problém třídní pozice nemanuálních rutinních pracovníků, autoři na řadě analýz ukazují, že jejich výpovědi či charakteristiky se liší od manuálních pracovníků, a že tedy jejich zařazení do dělnické třídy neodpovídá britské realitě. Jinými slovy, že Goldthorpovo vymezení dělnické třídy je v tomto smyslu adekvátnější. Tyto závěry jsou formulovány na základě druhého stupně třídění.

Je třeba upozornit, že daným problémem se Wright rovněž zabýval i v empirické rovině, a to ve své polemice s pojetím Poulantzase,⁶ který dělnickou třídu striktně vymezuje jako námezdní manuální "modré límečky", tedy v zásadě stejně jako Goldthorpe. V rámci této polemiky Wright v prvním kroku vymezil "kontroverzní" skupinu dotázaných, tj. těch, které on řadí k dělnické třídě, zatímco Poulantzase je na základě dichotomie manuální - nemanuální práce řadí do střední třídy. V dalším kroku pak testoval velikost příjmů a třídní postoje těchto skupin ve srovnání s týmiž charakteristikami skupiny respondentů, kteří jsou v rámci obou koncepcí shodně řazeni buď do dělnické, nebo střední třídy. Na základě výsledků takto formulovaných analýz Wright tvrdí, že "sporná skupina", kterou on řadí k dělnické třídě, je danými charakteristikami skupině dotázaných oběma koncepcemi definovaných jako dělnická třída podobnější než skupině shodně řazených ke třídě střední.

Wright tedy netvrdí, že nemanuální rutinní pracovníci mají stejné charakteristiky jako manuální, ale že někteří z nich jsou z tohoto hlediska "blíže"

⁶ N. Poulantzas (1973), *Political Power and Social Classes*, London: New Left Books. Týž autor (1975), *Classes in Contemporary Capitalism*, London, New Left Books. Překlady z francouzštiny.

manuálními než nemanuálními. Analýzy Marshallova týmu pouze potvrzují, že i v britských podmínkách existují určité odlišnosti mezi rutinními nemanuálními pracovníky na straně jedné a manuálními na straně druhé. Míra či význam těchto odlišností však testovány nebyly. Podle mého názoru bylo spíše namístě např. zpochybňovat průkaznost Wrightových analýz nebo disputovat o tom, kde je nejhodnější vést hranici mezi dělnickou a středními třídami.

Problému srovnání třídních schémat jsem věnovala více prostoru, neboť na jejich základě autoři formulují závěr, že pro studium povahy procesu formování tříd v Británii je vhodnějším základem neoweberiánská perspektiva než neomarxistická (s. 140). Toto tvrzení se opírá o výše popsané porovnání "funkčnosti" třídních schémat vypracovaných Goldthorpem a Wrightem. V žádném případě netvrdím, že opak je pravdou. Podle mého názoru však Marshallův tým empiricky doložil pouze to, že "robustnější" (jak ji autoři charakterizují na jiných místech práce, např. s. 139) je Goldthorpeva operacionalizace než Wrightova, přičemž je třeba dodat, že v případě Wrightova schématu jde o modifikovanou verzi (zjišťování autonomie v práci dotazem u respondenta). Zobecnit toto zjištění na zhodnocení dvou teoretických větví třídní analýzy mi nepřipadá zcela korektní.

Druhá polovina práce je věnována otázkám třídního vědomí, kolektivního jednání a konfliktu. Ačkoli, nebo snad právě proto, že tato část je do značné míry spekulativní, na což ostatně autoři upozorňují, považují ji za mnohem inspirativnější než předešlou. Zde také konfrontace Goldthorpa s Wrightem ustupuje do pozadí. Diskutována je řada dalších koncepcí. Marshallův tým rovněž předkládá svůj vlastní přístup opřený o Weberovy poznámky o třídě a statusu jakožto fenoménech distribuce moci v komunitě. Pracuje se zde s pojmy třídní a statusový konflikt, z nichž v prvním jde o kontrolu majetku či odměňování dovedností uplatnitelných na trhu práce a v druhém o přístup k moci a privilegiím. Zmíněné konflikty se vždy odehrávají v konkrétním prostředí, v němž převládá buď princip exkluze (úsilí získat určité výhody pro určitou skupinu definovanou statutem či třídě), nebo inkluze (snaha zahrnout celou společnost do jednoho nediferencovaného systému odměňování nebo zabezpečit všeobecnou dosažitelnost privilegií a občanskou odpovědnost).

Pokud jde o třídní vědomí, Marshall a kol. opakovaně zdůrazňují, že je nelze chápat ani jako masové vědomí (souhrn vědomí jednotlivců), ani jako spontánní produkt populace, který vzniká jako pocit třídní identity a postupně přechází od uvědomění si třídního protivníka ve schopnost analyzovat situace z třídního pohledu a konečně vrcholí v koncepci alternativní společnosti (takto např. chápe třídní vědomí M. Mann⁷). Třídní vědomí tedy autoři nepovažují za atribut individuí ale formalizovaných skupin (organizací). Je schopností organizací sdružujících lidi na základě jejich třídního postavení (politické strany, odbory apod.) transformovat konvenční zápas mezi různými skupinami do solidárního legálního zápasu, neboli schopností třídy chovat se jako kolektivní aktér.

---

7) M. Mann (1973), *Consciousness and Action Among the Western Working Class*, London: Macmillan.

Za zajímavou považují pasáž, která je věnována charakteristice vědomí britské populace. Autoři dospěli k závěru, že "jako celek vykazují málo ideologické konzistence a vědomí většiny jednotlivců je zřejmě vnitřně konfliktní. Jejich vidění společnosti a vlastního postavení si dokonce někdy protiřečí. Odhlédneme-li od metodologických omezení, předpokládáme, že jen u mála třídních subjektů se lze setkat s jednotným a jednoznačným názorem na společnost či s interpretací světa v rámci koherentního souboru hodnot a principů" (s. 188). Tato ambivalentnost a inkonzistence třídně založeného vnímání světa není podle názoru Marshalla a kol. nijak zarážející, neboť, jak už bylo řečeno, jde v třídním vědomí spíše o to, jak jsou třídy organizovány za účelem dosažení třídně pojatého cíle, než o to, v jakém rozsahu si jsou jednotlivci třídních struktur a jejich významu individuálně vědomi.

Pro úplný rozbor této problematiky zde není prostor (hlavní závěry jsem shrnula výše v bodech 5. a 6.). Zmiňuji se o ní především proto, že zmíněnou inkonzistenci vědomí zjišťujeme i u našich respondentů a máme sklon je interpretovat jako patologickou (schizofrenní) či typickou pro přechodné období. Realita je zřejmě složitější.

V úvodu si autoři kladou "skromný cíl poskytnout, jakožto komplement dosavadních teoretických diskusí, systematické a empirické zhodnocení dvou alternativních koncepcí třídní struktury a procesů formování tříd v moderních kapitalistických společnostech" (s. 26). Z tohoto hlediska považují jejich příspěvek opravdu za skromný. Svými analýzami totiž především zbytečně podrobně dokládají slabiny Wrightovy operacionalizace třídní struktury, které jsou podle mého názoru zcela zjevné. Za nosnější bych považovala např. diskusi nad Wrightovým konceptem rozporného postavení v třídní struktuře, k němuž lze nalézt paralelu i v Goldthorповě mobilním přístupu a jenž se zdá být nosný. I když je třeba poznamenat, že fenomén, k němuž se tento koncept vztahuje, byl již před Wrightem popsán např. G. Carchedim nebo J. a B. Ehrenreichovými.⁸

Na druhé straně však autoři výše citovaný záměr výrazně a úspěšně překročili, neboť poskytli zajímavou a sdělnou analýzu problémů vážících se k současné diskusi o třídní struktuře. Práce by, myslím, stála za český překlad. Poskytuje totiž přehled o současném stavu studia třídní struktury na Západě a přitom vůbec nenudí, což se bohužel knihám, jejichž cílem je takový přehled podat, dost často stává.

Jadwiga Śanderová*

⁸ G. Carchedi (1977), *The Economic Identification of Social Classes*, London: Routledge and Kegan Paul. B. a J. Ehrenreich (1971), "The Professional-Managerial Class," *Radical America* 11, Num. 2.

* S většinou knih, o nichž se v recenzi hovoří, jsem měla příležitost se seznámit během pobytu v London School of Economics and Political Sciences, který mi byl umožněn díky britskému stipendiu poskytnutému v rámci T. G. Masaryk Scholarship Programme.